

DOI <https://doi.org/10.37406/2521-6449/2025-2-21>

УДК 378.091.113:378.4(477.43/.44)«1920/1930»

Нестеренко В. А.

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права, професійної та соціально-гуманітарної освіти
Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»
Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: nesterenko66@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7360-1067

Сідлецька О. М.

асистент кафедри права, професійної та соціально-гуманітарної освіти
Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»
Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: oksana.fluffik@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-4308-7774>

КУРСИ УКРАЇНОЗНАВСТВА ЯК ФОРМА ПРОВЕДЕННЯ ПОЛІТИКИ «УКРАЇНІЗАЦІЇ» У 1920-ТІ РОКИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОДІЛЛЯ ТА ВОЛИНИ)

Анотація

Сучасна дерусифікація, культурно-освітньої сфери в Україні вимагає пошуку найбільш ефективних моделей проведення українізаційних заходів, запровадження української мови в усі сфери суспільно-політичного життя. Історичне минуле свідчить, що лише адміністративними чи директивними засобами ефективно провести українізацію буде надзвичайно складно. У цьому контексті важливо дослідити та проаналізувати досвід діяльності курсів українознавства у 1920-ті рр., які були створені співробітниками Наркомату освіти Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі – УСРР) у 1924–1925 рр. Вони діяли при державних, адміністративних, профспілкових організаціях і нерідко очолювались авторитетними серед місцевого населення освітянами, які почали свою активну діяльність ще в період Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.

У даній статті висвітлюється діяльність курсів з українознавства, які були створені в усіх губерніях та округах УСРР у 1923 р. Висвітлюється роль та значення курсів українознавства для національної консолідації та самоідентифікації українців Поділля та Південно-Східної Волині.

Територіально праця охоплює терени сучасної Хмельницької області. Хронологічні рамки роботи складають 1923–1930 рр. Як відомо, у 1930 р. в УСРР була проведена адміністративно-територіальна реформа, що ліквідувала округи. Після цього кроку влади курси українознавства або розпались, або вони припинили свою діяльність.

При написанні праці використовувались як опубліковані наукові і краєзнавчі праці, так і маловідомі для широкого загалу документи Державного архіву Хмельницької області, матеріали тогочасної періодичної преси.

Ключові слова: українізація, українознавство, курси, Наркомат освіти (НКО), Комуністична партія (більшовиків) України (КП(б)У), комісія з українізації, школа, культурно-освітнє життя, освіта, наукове товариство, Рада Народних комісарів (РНК).

Вступ. Історія України в радянський період є надзвичайно складною та суперечливою. Тому сучасні вітчизняні історики і краєзнавці неоднозначно трактують окремі події та процеси. По-різному вони ставляться і до політики «українізації», яку ЦК КП(б)У та РНК УСРР започаткували улітку 1923 р. На наш погляд, незважаючи на адміністративно-бюрократичний характер «українізаційних» заходів тодішнього радянського керівництва, ця політика великою мірою сприяла етнонаціональній консолідації українців, які раніше за часів царизму ідентифікували себе переважно з «руським» населенням, «малоросами», «православними» тощо.

У даній статті висвітлюється діяльність курсів з українознавства, які були створені в усіх губерніях та округах УСРР у 1923 р. для більш ефективного та поглибленого проведення політики «українізації». Дана історична проблема побіжно вже знайшла своє відображення у вітчизняній українській історіографії. Зокрема, загальні аспекти основних напрямів українізації державного, адміністративного, радянського апарату висвітлені у працях Я.В. Верменич [1], В.М. Даниленка [3], В.С. Лозицького [6] та інших дослідників. Це питання порушується в попередніх працях одного із авторів цієї статті [7; 8; 9]. Проте ця тема залишається малодослідженою у вітчизняній історіографії.

У своїй праці ми ставимо собі за **мету** – висвітлити роль та значення курсів українознавства для національної консолідації та самоідентифікації українців Західного Поділля та Південно-Східної Волині. Для реалізації цієї мети слід виконати наступні **завдання**: 1) визначити основні завдання курсів з українознавства та проаналізувати

їх програми; 2) висвітлити діяльність найбільш відомих лекторів курсів; 3) показати ставлення співробітників місцевого державного, адміністративного, радянського апарату до діяльності українознавчих курсів.

Виклад основного матеріалу. Національне відродження українського етносу, що було започатковане ще в період Української національно-демократичної революції, не припинилось на початку 1920-х років – в період встановлення радянської влади. Цьому у великій мірі сприяв той факт, що на чолі Наркомату освіти (НКО) УСРР спочатку були колишні «боротьбисти»: В. Шумський, Г. Гринько та інші, які у своїй діяльності намагались поєднати комуністичні класові та українські національні гасла. Саме вони стали головними ініціаторами та провідниками політики «українізації». При цьому їм довелося долати сильний опір «проросійської» групи в КП(б)У, яка вважала національне питання неважливим і непотрібним для пролетарської революції.

На наш погляд, основні напрями політики «українізації» були сформульовані ще у 1920 р. у програмній статті «З чого починати українізацію України» одного із колишніх лідерів «боротьбистів» Василя Блакитного (Еллана) – тодішнього головного редактора центрального періодичного органу КП(б)У «Вісті ВУЦВК» [2, с. 2]. Він зауважив, що для подолання зневажливого ставлення переважної більшості радянських службовців до української мови, необхідно було б ввести спеціальний наказ з чітким визначенням терміну, до якого співробітники державних і адміністративних установ повинні вивчити українську мову. Рішучий намір керівників НКО Радянської України розпочати якнайшвидшу українізацію культурно-освітньої сфери викликав велике незадоволення з боку багатьох більшовиків – прихильників збереження домінування російської культури та освіти в Україні.

5 серпня 1920 р. комуністична фракція колегії НКО звернулася до ЦК КП(б)У, у якій звинуватила колишніх «боротьбистів» в намірах здійснити «насильницьку українізацію» школи. У цьому зверненні на адресу колишніх «боротьбистів», котрі до того часу зайняли керівні посади в центральному комітеті НКО та в більшості його регіональних осередків, лунало звинувачення у тому, що вони нібито зовсім не відмовились від своєї попередньої партійної антибільшовицької діяльності. Нарком О. Шумський видавав накази всупереч комуністичній колегії, відверто звинувачував комуністів в русифікаційній політиці. На думку авторів цього документу, основна причина цих конфліктів полягала у тому, що колишні «боротьбисти» наполягали на негайній українізації всієї освітньої сфери, надавали підтримку передусім українським культурно-освітнім закладам, на перший план висували не класові, а національні чинники. А це привело, робиться висновок у документі, до того що апарат освіти опинився в руках національної інтелігенції, а не пролетаріату, що «недопустимо» [10, ф.1., оп.20, спр. 159, арк. 164–165]. Проте, це звернення серйозних наслідків не мало. Вже у перші роки радянської влади НКО УСРР із мовчазної підтримки КП(б)У фактично став рупором українізації.

У серпні 1923 р. ЦК КП(б)У та РНК УСРР із санкції центральної влади розпочали політику «українізації». Вони добре усвідомлювали те, що багато керівних та відповідальних працівників в різних губерніях України, які були етнічними росіянами або євреями, котрі часто зовсім не знали української мови, культури місцевого населення, тільки підірвали авторитет радянської влади. Політика «українізації» повинна була сприяти налагодженню співробітництва між робітниками і селянами УСРР та подоланню розриву між містом та селом.

Оскільки багато партійних та радянських функціонерів (серед яких були росіяни, євреї, але найбільший відсоток був тих, хто чітко не визначив свою етнічну приналежність) зовсім не знали української мови, для них, починаючи з 1923 р., почали створюватись спеціальні курси українознавства. Спочатку це були курси передусім із вивчення української мови, що були створені при окружних та районних відділах народної освіти.

15 листопада 1923 р. Кам'янець-Подільська окружна комісія з українізації державного апарату під керівництвом Євгена Кондрацького (активного учасника Української національно-демократичної революції, у 1919–1920 рр. – голови Подільської губерніяльної «Просвіти») прийняла рішення організувати довгострокові річні курси з вивчення української мови для відповідальних працівників округу. Підтримано було добровільний принцип відвідування лекцій слухачами, однак тих службовців, які не хотіли відвідувати заняття – передбачалось «притягнути через інститути» [5, ф.5, оп.1., спр. 40, арк.16]. Після закінчення навчання планувалось провести контрольний іспит для службовців на предмет володіння ними української мовою.

Слід зазначити, що процес створення курсів українознавства на Поділлі проходив далеко не просто. Для прикладу візьмемо ситуацію на Проскурівщині. В серпні 1923 р. окружний відділ народної освіти доручив окружним та районним виконкомом організувати курси українознавства для співробітників радянських та державних установ Проскурівського округу. Передбачалось створити мережу таких курсів при всіх районних семирічках. Було складено кошторис – 128 крб. золотом [5, ф.5, оп.1., спр. 40., арк.16]. Проте ні один райвиконком це рішення не виконав. Тільки завдяки активній позиції вчителства наприкінці 1923 р. майже в усіх районах Проскурівщини було створено курси українознавства. Їх працю дуже гальмувало те, що на місцях співробітники РВК та інших державних установ вважали, що українізація – це щось не дуже потрібне й без чого можна обійтись. Тому через кілька тижнів курси в районах через відсутність коштів для лекторів припинили діяти, не давши ніякого позитивного результату.

Врешті-решт к Проскуріві курси українознавства відкрились 9 жовтня 1923 р. Вони спочатку зацікавили багатьох службовців і заняття відвідувало 30–45 чоловік. Але керівники деяких установ (окружного фінвідділу, держбанку та інших) не давали дозволу співробітникам відвідувати курси. Через три тижні їх почали відвідувати тільки вчителі. Після того як в листопаді 1923 р. Подільська губерньська бюджетна комісія не надала коштів на оплату лекторам за роботу, вони відмовились від роботи [5, ф. 926, оп.1, спр. 3, арк.16].

Такий розвиток подій аж ніяк не влаштовував Подільський губернський відділ народної освіти, який наказав з 20 грудня 1923 р. відкрити довготривалі курси українознавства в усіх окружних центрах губернії: Вінниці, Кам'янці-Подільському, Проскуріві, Могилеві-Подільському, Тульчині [4, ф. 254, оп.1, спр. 195, арк.17]. А після 1 січня 1924 р. – провести іспит для службовців з української мови. Комісії з українізації повинні були перевірити – чи знає курсант українську мову в тій мірі, що необхідна для виконання ним служби, чи розуміє він офіційні ділові документи українською мовою, українську службову термінологію. Для цього в програми іспитів включались практичні переклади з російської мови на українську та різні тести [4, ф. 254, оп.1, спр. 195, арк.18].

Непросто розпочалась політика «українізації» і на Волині. Наприкінці 1923 р. до Шепетівського ОВК звернувся голова Волинського губвиконкому Кін і констатував, що ставлення апарату Шепетівського ОВК до українізації формальне. Він запропонував негайно відкрити короточасні курси українознавства [5, ф.1086, оп.1, спр. 27, арк. 17].

Праця курсів в районах округу розпочалась в грудні 1923 р., однак через два місяці вони розпались. Службовці взагалі погано ставились до курсів, відвідували їх раз на місяць. Це пояснюється тим, що представниками місцевої влади не було взято твердої лінії на українізацію державного апарату. Наприкінці лютого 1924 р. було одержано з Харкова розпорядження – «Українізуйтесь!». Курси для службовців знову було відкрито, але через 2 місяці вони в черговий раз розпались, оскільки 90 % слухачів на курси просто не з'явилися. І тільки після 1 травня 1924 р. службовці поступово почали відвідувати курси українознавства, проте у працівників наросвіти склалось таке враження, що «всі очікують, що вот-вот буде розпорядження про відміну українізації і вчити українську мову необов'язково» [5, ф.1086, оп.1, спр. 27, арк. 18].

В Шепетівці курси українознавства для 4-ох груп розпочали діяти наприкінці 1923 р. Проте, коли виявилось, що курсанти самі повинні платити за навчання, їх кількість значно скоротилась. В окремих групах заняття відвідувало 2–3 особи. До того ж учителям за їх роботу ніхто не платив, а працювати безкоштовно вони не хотіли [5, ф.1086, оп.1, спр. 27, арк. 72]. У 1924 р. після неодноразових розпоряджень та вказівок з боку центральних органів влади справа з організацією курсів українознавства на Поділлі та Волині дещо покращилась. Місцеві органи влади зрозуміли, що політика «українізації» буде продовжуватись і надалі, що це – не короточасний захід, тому почали більш уважно ставитись до створення курсів українознавства. Так, цього року в Подільській губернії було організовано 153 курсів з вивчення української мови (11 одномісячних, 38 двомісячних, 87 – тримісячних, 1 шестимісячні і 16 при цукроварнях) [4, ф.5, оп.1, спр. 53, арк.426]. Їх відвідувало понад 4 тис. службовців та відповідальних працівників. Іспити показали, що із загальної кількості слухачів, які відвідали курси, 90 % засвоїли українську мову для виконання службових обов'язків [4, ф.5, оп.1, спр. 53, арк.427].

В процесі поглиблення політики «українізації» місцеві органи влади за підтримки відділів наросвіти почали висувати до «відповідальних працівників» та службовців Поділля і Волині нові вимоги. Тепер вони повинні були знати не тільки мову переважної більшості місцевого населення, а й «розуміти українську культуру, знати минуле українського народу, його історію та етнографічні особливості». Це, на думку місцевого партійного керівництва, зміцнило б спілку міста із селом.

Цікаво проаналізувати програми курсів з українознавства. Вони створювались окружними відділами наросвіти на основі типової програми Наркомату освіти УСРР. Спочатку в них містились різні теми з української мови, однак пізніше вони почали включати в себе теми з історії України, української літератури тощо. Ось уривки з програми курсів українознавства, що діяли в місті Кам'янці-Подільському і яку склали у 1925 р. Євген Кондрацький та директор другої міської школи Федір Заручинський. Передбачалось, що слухачі курсів повинні були засвоїти такі теми з української мови: «Порівняння російської та української азбуки», «Фонетика, граматики української мови», «Синтаксис», «Правопис чужих слів в українській мові» тощо. Головна увага зверталась на практичні навички перекладу з російської мови на українську і навпаки [5, ф.5, оп.1, спр. 53, арк. 171–174].

Крім того, слухачі повинні були загалом ознайомитись з українською літературою, з творами сучасних українських пролетарських письменників, знати основні теми з історії України: революційну роль гетьмана Б. Хмельницького, Козаччину, історію імперіалістичної війни та жовтневої революції. Велика увага приділялась вивченню національної політики радянської влади. Адже радянському уряду важливо було показати, що національне питання в Радянському Союзі вирішено позитивно, що український народ УСРР на відміну від українців, які проживали в Польщі чи Румунії, отримав всі можливості для свого етнонаціонального та етнокультурного розвитку [5, ф.5, оп.1, спр. 53, арк. 171–174].

В наступні роки програми курсів неодноразово змінювались. До них почали все більше включати твори В. Леніна, К. Маркса, Й. Сталіна, різні теми із сучасного життя. Так, серед обов'язкової літератури курсів українознавства, що діяли в Шепетівському окрузі у 1928 р., була робота Й. Сталіна «Вопросы ленинизма», програма ВКП(б), промови тодішнього першого секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича тощо [5, ф. 1086, оп.1, спр. 244, арк. 26]. Тобто програми курсів українознавства все більше набували ідеологічного комуністичного характеру, проте протягом всієї політики «українізації» вони все ж таки намагались поєднувати національні та класові чинники.

Для прикладу візьмемо програму українознавства для курсів підвищеного типу, які розпочали свою діяльність в жовтні 1928 р. в Кам'янці-Подільському. Відвідування цих курсів було обов'язковим для службовців, котрі погано знали українську мову та культуру. Навчання було розраховано на 54 години. 10 годин

відводилось на українську мову, 10 – історію класової боротьби, 6 – національну політику комуністичної партії та радянської влади, 20 – історію української літератури, 8 – економічну географію України [5, ф.5, оп.1., спр. 40, арк. 132]. Серед тем, які вивчали курсанти, були наступні: «Торговельний капіталізм», «Револуція 1648 р.» (саме так трактували національно-визвольну боротьбу українського народу під керівництвом Б. Хмельницького історики офіційної у 1920-ті рр. школи М. Яворського), «Гайдамаччина», «Петлюрівщина», «Дрібнобуржуазні націоналістичні течії в КП(б)У: хвилювизм, шумськизм, волобуєвщина», «Сучасні літературні угруповання» та інші [5, ф.5, оп.1., спр. 40, арк. 136]. Звичайно, ця програма мала яскраво виражений класовий прокомуністичний характер, проте вона також передбачала вивчення творів видатних українських письменників і поетів: В. Винниченка, О. Олеся, М. Вороного та інших, творчість яких в часи «великого терору» була заборонена, а їхні праці вилучались з бібліотек.

У другій половині 1920-х рр. курси українознавства функціонували в усіх окружних та районних центрах УСРР. Проте вони продовжували працювати у складних умовах. Крім суб'єктивних чинників (наприклад, небажання службовців відвідувати заняття) були і об'єктивні фактори. На території сучасної Хмельниччини в той час функціонувало чимало установ та закладів союзного значення: митниця, прикордонні служби, військові частини, відділення центрального банку тощо. Їхні працівники мали безпосередні відносини з Москвою і вважали, що вивчення української мови та культури їм зовсім не потрібне.

Для більш ефективної роботи курсів не вистачало підручників, посібників з української мови та літератури, коштів на оплату лекторів. Гроші на оплату викладачів повинні були надходити з місцевого бюджету, з фондів закладів та установ. Однак, їхні керівники далеко не завжди мали намір виконувати такі заходи. Службовці, котрі ігнорували або не склали іспити з української мови, повинні були оплачувати навчання на курсах з власної кишені. Щоправда, це ще більше налаштовувало їх проти політики «українізації».

За ситуацією в прикордонних районах Радянської України пильно спостерігало керівництво Наркомату Освіти УСРР. І не дивно, адже саме Поділля і Волинь повинні були стати зразком та дороговказом для зарубіжних українців. 23 серпня 1926 р. НКО видало постанову «Про українізаційні заходи в прикордонній смузі». В ній говорилось, що в прикордонних округах (в тому числі Кам'янець-Подільському, Проскурівському і Шепетівському) повної українізації ще не проведено, культурна робота і далі здійснюється переважно російською мовою [5, ф. 5, оп.1, спр.150, арк. 16]. Для покращення ситуації НКО планувало здійснити чимало заходів. І серед них пропонувався такий: в кожному окружному місті зі складу активних наукових українських сил організувати при відділах окружної наросвіти науково-методичну комісію з українізації, яка повинна була складати кошторис на перепідготовку вчителів української мови, влаштовувати лекції та диспути з історії України тощо.

Однак, на практиці таке рішення виконати було важко. Із трьох округів, що знаходились на території сучасної Хмельниччини, таке бюро було створено тільки в Кам'янець-Подільському окрузі. В різні роки з ним співробітничали або входили до його складу ректори Кам'янець-Подільського Інституту народної освіти (ІНО): Володимир Геринович, Франц Кондрацький, колишній викладач Кам'янець-Подільського державного українського університету Іван Любарський та інші відомі діячі українського відродження [9, с. 41].

У Кам'янці-Подільському, який з червня по листопад 1919 р. був тимчасовим політичним і адміністративним центром УНР, після закінчення громадянської війни працювало чимало українських патріотів, котрі щиро сприйняли більшовицьку політику «українізації» і викладали на курсах українознавства. Особливо хочеться виділити працю Олександра Кільчевського та Марії Соколової (у заміжжі – Недужої).

О. Кільчевський ще на початку ХХ ст. був чільним діячем українського культурно-освітнього руху. У 1908 р. був членом Чернігівської губернської «Просвіти», до якої в той час входили славетний письменник М. Коцюбинський та молодий П. Тичина. З 1911 по 1916 р. належав до української громади у Воронежі, де часто виступав з лекціями перед місцевими українцями [7, с. 148].

В період Українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. О. Кільчевський переїжджає до міста над Смотричем. Він був одним із головних провідників політики «українізації» на Поділлі. Саме йому у 1927 р. доручили прочитати цикл лекцій з української мови і літератури для співробітників Кам'янець-Подільського окружного комітету КП(б)У, офіцерів Кам'янець-Подільського прикордонного батальйону та командного складу ДПУ. Пізніше у 1928–1931 рр. він читав лекції з українознавства на курсах підготовки учителів та абітурієнтів до вищих навчальних закладів [7, с. 149].

Марія Соколова народилась в 1899 р. в родині викладача Подільської духовної семінарії статського радника Матвія Соколова. Після закінчення Кам'янець-Подільської жіночої гімназії в 1920 р. стала студенткою історико-філологічного факультету міського університету, а одночасно – активним членом губернської «Просвіти». Після закінчення інституту М. Соколова читала лекції з української мови та літератури на курсах українознавства, що були організовані для службовців різних радянських та державних установ (банку, статбюро та інших) [8, с. 58]. Пізніше, у 1941–1942 рр., вона та її чоловік були серед керівників осередку ОУН(м) у Харкові, за що були страчені гітлерівцями.

Якщо в Кам'янець-Подільському окрузі викладачів для курсів українознавства загалом вистачало, то ситуація в Проскурівському та Шепетівському округах була значно складнішою. Часто лекції для службовців читали люди, які мали не закінчену вищу освіту або студенти, котрі мали невеликий досвід роботи.

Слід відмітити, що праця державних курсів українознавства знаходилась під пильним доглядом і контролем з боку місцевих органів влади. Спроби деяких вчителів утворити «альтернативні» курси українознавства були невдалими. Типовий випадок відбувся в Старокостянтинові. Тут в травні 1926 р. нарада представників різних українських культурно-освітніх установ прийняла рішення відкрити для службовців курси підвищеного типу з українознавства.

Деякий час пішов на організаційну підготовку. Врешті-решт з 1 квітня 1927 р. в Старокостянтинові з ініціатииви учителів міста та навколишніх сіл такі курси розпочали свою діяльність. На них записалось 45 чоловік. Передбачалось, що навчання буде тривати 2 місяці (72 год.). Протягом цього часу службовці повинні були прослухати лекції з української мови, української літератури, географії, історії та економіки України. Було складено кошторис курсів – 225 карбованців [5, ф. 1086, оп.1, спр. 47, арк. 215].

Однак така ініціатива вчителів не знайшла розуміння з боку місцевої влади, яка відмовилась визнати ці курси державними, бо курси українознавства були у виключному підпорядкуванні НКО та його відділів. Було відмовлено правлінню старокостянтинівських курсів у проханні виділити їм кошти на оплату лекторів [5, ф. 1086, оп.1, спр. 47, арк. 215].

Наприкінці 1920-х рр. у зв'язку із початком насильницької форсованої колективізації увага місцевих органів влади (співробітників окружних партійних комітетів, окружних виконавчих комітетів та інших) до політики «українізації» значно зменшилась. Співробітники багатьох радянських, державних установ, повністю ігнорували діяльність курсів українознавства. Так, в 1929–1930 рр. службовці більшості установ Кам'янець-Подільського округу (банку, судових установ, ДПУ та інших) відмовились відвідувати курси українознавства. Неуважно ставились до цієї роботи працівники партійних органів. Не кращою була ситуація в Проскурівському та Шепетівському округах [5, ф. 1086, оп.1, спр. 244, арк. 43].

І хоч політику «українізації» поки що офіційно ніхто ще не відміняв, вона поступово почала занепадати. На вищому республіканському рівні почали відкрито критикувати діяльність курсів українознавства. Влітку 1930 р. був взятий курс на поступове згортання політики «українізації». Цьому сприяла і адміністративно-територіальна реформа 1930 р. Ліквідація округів призвела до припинення діяльності окружних державних курсів українознавства. Спроби деяких керівників напросвіти відновити діяльність курсів українознавства на районному рівні виявились загально марними і невдалими. У 1933 р. після самогубства найбільш видатного провідника «українізації» Миколи Скрипника ця політика була згорнута остаточно.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Діяльність курсів українознавства на Поділлі та Волині сприяла розвитку українізаційних та дерусифікаційних процесів у цих регіонах, зростанню етнонаціональної самосвідомості українців. Лектори курсів познайомили містян та селян із здобутками української культури, допомогли створити український державний апарат. Проте на їх діяльність негативно вплинули жорсткий адміністративний контроль та постійний тиск з боку каральних органів. На жаль, чимало здобутків цього періоду в другій половині 1930-х рр. тоталітарною владою СГСГ було знищено, чимало вчителів та провідників політики «українізації» репресовано. Подальшого дослідження вимагає вивчення соціальних та культурних наслідків відновлення русифікаційних процесів на теренах радянської України наприкінці 1930-х рр.

Список використаних джерел

1. Верменич Я.В. Діяльність О.Я. Шумського по здійсненню політики українізації. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти: збірник статей*. Київ: Рідний край, 1997. Випуск 2. С. 89–103.
2. Вісті ВУЦВК. 1920. 17 червня.
3. Даниленко В.М. До витоків політики «українізації». *Україна ХХ ст. Культура, ідеологія, політика: 36 статей*. Київ. 1993. Випуск 1. С. 53–67.
4. Державний архів Вінницької області (ДАВО).
5. Державний архів Хмельницької області (ДАХМО).
6. Лозицький В.С. Політика українізації в 20-30-х роках: історія, проблеми, уроки. *Український історичний журнал*. 1989. №3. С. 46–55.
7. Нестеренко В.А. О.І. Кільчевський – активний діяч українського просвітницького руху на Поділлі. *Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць*. Кам'янець-Подільський, 2006. Випуск 6. С. 148–159.
8. Нестеренко В.А. Українізація на Поділлі у 20-30-х роках ХХ сторіччя. Основні напрями, наслідки, недоліки та особливості. Кам'янець-Подільський, Абетка, 2003. 65 с.
9. Нестеренко В.А. І.А. Любарський – визначний провідник політики українізації на Поділлі. *Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць*. Кам'янець-Подільський, 2006. Випуск 7. С. 218–230.
10. Центральний Державний Архів Громадських об'єднань України (ЦДАГОУ).

Nesterenko V. A.

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Law, Vocational and Socio-Humanitarian Education
Higher educational institution «Podillia State University»*

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: nesterenko66@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7360-1067

Sidletska O. M.

Lecturer at the Department of Law,
Vocational and Socio-Humanitarian Education
Higher educational institution «Podillia State University»
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: oksana.fluffik@gmail.com
ORCID: 0009-0007-4308-7774

COURSES OF UKRAINIANIZATION AS A FORM OF IMPLEMENTING THE POLICY OF “UKRAINIZATION” IN THE 1920S (BASED ON MATERIALS FROM PODILLIA AND VOLYN)

Abstract

Modern de-Russification of the cultural and educational sphere in Ukraine requires the search for the most effective models of conducting Ukrainization activities, introducing the Ukrainian language into all spheres of socio-political life. The historical past shows that it will be extremely difficult to effectively conduct it only by administrative or directive means. In this context, it is important to research and analyze the experience of the Ukrainian studies courses in the 1920s, which were created by employees of the Ukrainian SSR NCO in 1924-1925. They operated under state, administrative, trade union organizations and were often headed by authoritative educators among the local population, who began their active activities during the Ukrainian National Democratic Revolution of 1917-1921. This article highlights the activities of Ukrainian studies courses, which were created in all provinces and districts of the Ukrainian SSR in 1923 for a more effective and in-depth implementation of the policy of "Ukrainization". The role and significance of Ukrainian studies courses for the national consolidation and self-identification of Ukrainians in Western Podillia and Southeastern Volhynia are highlighted. To achieve this goal, the following issues should be addressed: 1) to determine the main tasks of Ukrainian studies courses and analyze their programs; 2) to highlight the activities of the most famous lecturers of the courses; 3) to show the attitude of employees of the local state, administrative, and Soviet apparatus to the activities of Ukrainian studies courses.

Territorially, the work covers the territory of the modern Khmelnytskyi region. The chronological framework of the work is 1923-1930. As is known, in 1930, an administrative-territorial reform was carried out in the Ukrainian SSR, which eliminated districts. After this step of the authorities, the Ukrainian studies courses either disbanded or ceased their activities.

When writing the work, both published scientific and local history works were used, as well as documents of the State Archive of the Khmelnytskyi region, little-known to the general public, and materials from the periodical press of that time.

Key words: Ukrainianization, Ukrainian studies, courses, NGOs, Communist Party of Ukraine (Bolsheviks), Ukrainianization commission, school, cultural and educational life, education, scientific society.

References

1. Vermenych Y.V. (1997). Diialnist O. Shumskoho po zdiisnenniu polityky ukrainizatsii [The activities of O. Shumsky in implementing the policy of Ukrainization]. *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty. – History of Ukraine. Unknown personalities, events, facts.* (Vol. 2), (pp. 89–103). Kyiv [in Ukrainian].
2. Visti VUTsVK. (1930). 17 chervnia. [in Ukrainian].
3. Danylenko V.M. (1993). Do vytykiv polityky «ukrainizatsii» [To the origins of the policy of “Ukrainization”]. *Ukraina XX st.: Kultura, ideolohiia, polityka. – Ukraine of the 20th century: Culture, ideology, politics.* (Vol. 1), (pp. 53–67). Kyiv [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti – State Archives of Vinnytsia Region [in Ukrainian].
5. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti. – State Archives of Khmelnytsky Region [in Ukrainian].
6. Lozytskyi V.S. (1989) Polityka ukrainizatsii v 20-30-kh rokakh: istoriia, problemy, uroky [The policy of Ukrainization in the 1920s and 1930s: history, problems, lessons]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – The Ukrainian Historical magazine.* (Vol. 3), (pp. 46–55). [in Ukrainian].
7. Nesterenko V.A. (2006) O.I. Kilchevskyi – aktyvnyi diiach ukrainskoho prosvitnytskoho rukhu na Podilli [O.I. Kilchevsky is an active figure in the Ukrainian educational movement in Podillia]. *Osvita, nauka i kultura na Podilli. – Education, science and culture in Podillia.* (Vol. 6), (pp. 148–159). Kamianets-Podilskyi. [in Ukrainian].
8. Nesterenko V.A. (2003). Ukrainizatsiia na Podilli u 20–30-kh rokakh XX storichchia. Osnovni napriamy, naslidky, nedoliky ta osoblyvosti [Ukrainization in Podillia in the 1920s and 1930s. Main trends, consequences, shortcomings and features]. Kamianets-Podilskyi: Abetka, [in Ukrainian].
9. Nesterenko V.A. (2006) I.A. Liubarskyi – vyznachnyi providnyk polityky ukrainizatsii” na Podilli [I.A. Liubarskyi is a prominent leader of the policy of “Ukrainization” in Podillia]. *Osvita, nauka i kultura na Podilli. – Education, science and culture in Podillia.* (Vol. 7), (pp. 218–230). Kamianets-Podilskyi. [in Ukrainian].
10. Tsentralnyi Derzhav Arkhiv Hromadskykh ob'ednan – Central Archive of Public Organizations and Associations [in Ukrainian].

Отримано: 30.09.2025
Рекомендовано: 30.10.2025
Опубліковано: 28.11.2025